

Крста Б. Љубеновић

Неке говорне особине околине Краљева

»Говор и језик - културна
смотра народа« И. Секулић

У новим послератним друштвеним условима Краљево је брзо мењало своју физиономију. Град је имао веома динамичан развој захваљујући свом изванредном географском положају, који му је омогућавао да прерасте у значајан индустријски, комуникативан, политички, школски културни и туристички центар овог региона. У вези са таквим бујним развојем град је брзим темпом растао увишестручивши број становника. Данас је Краљево модеран и перспективан град са близу 40.000 становника, који су досељени са разних подручја.

Уочи другог светског рата Краљево је имало око 8.000 становника, а после рата тај градић је брзо насељаван. Нови становници саивали су се са разних терена, а највише из оближњих равничарских и планинских села и са јужних подручја. Та метанастазијска кретања и даље снажно гравитирају ка Краљеву, а највише присељеника има са подручја суседних општина, Санџака, Косова и Црне Горе.

Имајући у виду сва та хетерогена језичка подручја, откуда су дошли, нови становници су осетно утицали и на говорну културу града и околине. Нове миграционе струје, које су се сливале, а и данас се интензивно сливају долинама Ибра, Рашке и Западне Мораве, као и са планинских подручја Црне Горе, Санџака и Косова, уносе у народни говор своје говорне особености, те имамо низ иновација, што ствара једно дијалекатско шаренило. У вези са тим мешањем језичких особина неколико говора на нашем терену имамо измењену слику народног говора, те се постепено ствара један посебан, локални краљевачки говор, који има неке своје особености. Тај говор представља преплитање језичких црта архаичних и млађих говора екавског и јекавског наречја штокавског дијалекта.

Према своме положају, а на основу дијалекатских карата, језичко подручје Краљева и околине представља гранични појас и дијалекатску раскроницу између екавског и јекавског наречја и њихових поддијалеката: косовско-ресавског, шумадијско-војвођанског и источно-херцеговачког говора. Међутим и поред укрштања тих говора са терена Санџака и Црне Горе, долином Ибра, продире новопазарско-сјенички и зетски говор који иако архаичан, ипак правилнији од косовско-ресавског говора. Тако се језичка тромеђа освежава

и новим језичким иновацијама, па се на нашем језичком чворишту полако диференцира локални говор. У Подибарју и даље доминира архаичан косовско-ресавски говор, али тај говор временом је примио и неке говорне особине новопазарско-сјеничког и зетског говора, а осећа се и утицај гругжанског говора, који припада шумедијско-војвођанским говорима. Из новопазарско-сјеничког и зетског говора у низу особина краљевачки говор је прихватио употребу показних заменица овај, онај у облицима: ови, они; хипокористичне антропонеми типа: Васо, Саво, Јово, Божо и од њих изведене присвојне придеве: Васов, Савов, Јовов, Божов; тзв. црногорски акузатив: Дај мене дуван, облике заменица ни и ви, не и ве, уместо нам и вам, нас и вас; уопштавање гласа к уместо х у облицима аориста: одок, задржтак и у осталим врстама речи: рлек, Кране, слух, раскод, приход, дактати, дрктати, докодак.

Гругжански говор такође има утицаја, па имамо овакву слику дефлексије:

По
ве
џа

Косовско-ресавски тип:

У једном селу
По тем питању
По тем путу
На опасном делу
О овем граду

Гругжански тип:

У једним селу
По тим питању
По тим путу
На опасним делу
О овим граду

Морамо ипак са жаљењем констатовати да је утицај источно-херцеговачког говора минималан, јер се тај најправилнији говор већ налази у одступници према југозападу. Према томе стара граница између екавског и јекавског дијалекта више није река Ибар као што је некада било. Косовско-ресавски говор већ је у својој експанзији ка западу форсирао Ибар и преплавио низ села на његовој левој обали напредујући према Чачку. Зато имамо на том терену мешавину јекавштине и екавштине. Тај правац даље тече од Чачка према Ужицу и зато се границе дијалекатских карата др Александра Белића и Стјепана Павичића морају мењати на рачун јекавског наречја.

Овога пута нас посебно интересује народни говор околине Краљева, који језички комуницира у Подибарју, тј. у оном троуглу између леве обале Ибра и десне обале Западне Мораве, а такође и у широј зони око тог троугла. Првој зони припадају села која су у самом троуглу; Јарчужак, Чибуковац, Конарево, Богутавац, Лопатница, Лазац, Прогорелица, Мусина Река, Адрани и Самаила.

У другу зону испитивања улазе села, која су источно од десног тока Ибра и десне обале Западне Мораве: Кованлук, Берановац, Крушевица, Ковачи, Матаруге, Готовац, Ратина, Драгосињи, Врба, Вранешчи, Грачац и Подунавци.

Трећој зони припадају села преко Западне Мораве, која гравитирају ка екавској и јекавској зони. Источни појас те зоне под утицајем је левачког и гругжанског говора, а западни део гравитира јекавском наречју и источно-херцеговачком говору. Тој прекоморавској зони припадају села: Сјрча, Шумарице, Витановац, Милавчићи, Чукојевац, Печеносе, Милаковац, Витковац, Закуте, Трговиште, Опланићи, Поповићи, Лађевци, Милочаје, Обрва и Травник.

Да бисмо макар и делимично описали тај говор, не улазећи овога пута у одређивање границе између екавског и јекавског наречја и старијих и млађих говора, илустрације ради, узимамо дијалог двају сељака, који на пијаци разговарају:

— Па, де си, бре, Живојко? Нема те два месеца као да су те џандари у буару замандарали.

— Ево ме, Мијајло, једва жив остадо.

— Што, бре, Живојко?

По
се
ба

— Знаш, ја нмад отерао на пјацу говеда и продо. Узо сам сто иљаде. Па ти таденак ја и Милојица отидемо возем у Београд. онем возем у једанајес. Јој, бре, Мијајло, да се видно како је тамонаке. По Београду много лепа уживанција и крканција. Цркло нам ома сто банке за иску комедију. Ми ти сврнемо у неко каванче, у једно подрумче, ди чкиљи оно неолинско светло ко да ће да се утули. Улегнемо ти и седнемо за совру, крај неке требине, да се мало подпрашимо. Још, бре, ми не седомо, кад се залете ка јуне један у белу доламицу ки доктор, па нас осу све са неке стране речи: »Молим лено, изволте молим, шта желите!« А ја му одаламим: »Ми, да рекнемо, на прилику, желамо, молим лепо, једну суту«. Послена ражнем онем у бело да ни донесе један литрењак. Тако ти ми јемо, испијамо и бленемо у онолику рају. А кад бидиу дванајес сати, излете на трибину једна женскиња, скоро гола голцита ки од мајке, само има неки шарени крпичи на ту голотињу, а ноге ју ки Турђеви Ступови и ома поче да игра неки вртинок и вртирап. А ја ти се зарејао, па бленем ли бленем ки да ме омађијала, очи не скидам, па ти у тем стању заржем ки пастув, те, боже ме прости, да не чује моја Милосија, банем тамонаке на требину покрај ње и развезем жикинац коло. Па да виш кад подвриснем ка кљусе у тору, а она раја ми само пљешће. Ону женскињу сам много забегенисао и тедија да је мајно пишнем, али не смедо у ђавола да дирнем, шта знаш, варошка је, може бит да би ме шопила, па да ме избрука пред онолику рају. Пред свићање она у белој доламици ка биров викну: »Вајрон!« и избаци нас из подрумчета. Остадомо ја и Милојица голи ка пиштољи. Остало нам пара само за воз. Не смем саде Милосији пред очи да изодим, јер оће да ме тури у топ.

— Како су Милисав и Петрија?

— Милисав кутлио вригидер и лемузину, па развезо у прву шљиву, а Петрија била на онем ленгерском слимању.

— Е, баш ти вала, сад суздравље, ја одо онем шпедитерем, нећу локалем.

Овом приликом само у најкраћим цртама, не улазећи дубље у објашњења типичних облика, нити у њихову акцентуацију, истаћи ћемо само неке фонетске, морфолошке и лексичке особине краљевачког говора.

1. Пре свега залажа се архаичан акценат, који је померен ка претпоследњем или последњем слогу речи: Краљево (Краљево), лопов (лопов), братић (братић), восак (восак), разбој (разбој), кућиште (кућиште), цабе (цабе), воденичар (воденичар), црвић (црвић), десило (десило), боловао (боловао), комшија (комшија), брао (брао).

2. Сугласник *x* нестао је из овог говора још од 16. века у свим положајима речи: И зато често чујемо: На вр ми језика. Он оде у меану, а ја у апсану Тедо да купим сомун. Кутли аљинче. Јуче је издануо, а сутра му је сарана. Стра ме за теб. Уватила ук па лаје по кући.

Под утицајем зетског и новопазарско-сјеничког говора у неким речима сугласник *x* замењен је сугласником *k*. Тикомир и Кранислав задрике од стра. Да га ставимо у шлек, па у чпорет. Имам већи раскод од прикода. Покупик се па одок кући. Ја ти не бик долазио вође.

У неким речима сугласник *x* замењен је сугласником *ʃ*: Тијосав гледа Сирчу, види Борчу, а назире Опланиће. Шта ш туна, Мијајло? »Твоа снаја ради у кујни.

Сугласник *x* замењен је сугласником *v*: орав, дуван. мува, бува, уво, глув, сув.

3. Фонема *ф* ретко се кад може чути у говору нешколованих људи. Зато је уобичајено да се уместо гласа *ф* обавезно употребљава глас *в*: Одоше у Вилипово каванче на влашу пива. Ради у фабрици вагона. Целцијат дан јурца за вузбалом. Права је врајла. Запао сам у винанијску кризу.

Не ради визичко у чколи. Из кое си вамилије? Алкали су телефоном.

4. Артикулација сугласника **в** у медијалном и финалном делу речи слаби, па се често тај глас и елидује: Нова црка у Самаилима. Угрљале се црешње. Таке лепотице нема надалеко. Дреће је окићено беаром. Жи ми био синко!

Ређа је појава да се глас **в** елидује у иницијалном положају речи: Мали рабац долете на нашу стреју.

5. Сугласник **ж** често прелази у сложен глас **џ**: веџба, туџба, оранџада, фриџидер, инџилир, џандар, џепче.

6. Сугласник **ј** у интервокалном и осталим положајима речи веома је нестабилан глас, те имамо низ разноликих облика. Пре свега због сличности артикулације између сугласника **ј** и самогласника и ти се гласови замењују или сажимају, најчешће у **ј**: Вјетнамац, Мијајло, ојрјентација, матерјалан, пјаца. У неким речима имамо и обрнут случај када се сугласник и развија као инфикс: оружије, просијак. У речи зитин (зејтин) сугласник **ј** замењен је самогласником **и**.

Између вокалне групе **ИО** сугласник **ј** јасно се изговара и пише зато што је народ уместо хијата створио полувокал, епентетско **ј**: бијо, Бијоград, учијоница, вијока, боријо, Мијодраг, камијон, пијо, радијоница, сведочијо, бијоскоп, вијолина, кијоск, радијон, авијон.

Између осталих вокалних група сугласник **ј**, у којима је део етимона, најчешће се не изговара, што је потпуно супротно нашим фонетским и правописним законима: Пошто даете млеко? Милоица има добру сиаћу земљу. Ајде да се сликуемо. Боимо се издаица. Усвоио је Воислава. Онем моем слепцу купи гумењаке. У кои је разред?

Сугласник **ј** ишчезава и онда када се нађе између вокалне групе **ии**. У Југославији је лепо. Бијо је прошле петке у чаршии. Старији је од тебе. Ја ве гледам по цео божији дан. Милији си ми од све чељади. У историји нашој било је много ратова.

Под утицајем новопазарско-сјеничког и зетског говора гласови **ћ** и **ђ** када се нађу у финалном делу речи, прелазе у **ј**: Дој воденаке! Очију ми, синој сам га брала. Тај процес имамо и са сугласником **д**: Може свуј да стане. Завртело ми се у глави ко гој да ме неко млатнуо тољагом.

Сугласник **ј** елидује се и у неким облицима императива: Немо да ве уватим у вотњаку! Немоте нам замерит. Чека(ј) ме туна.

Протетично **ј** имамо у облицима: Јопет у друге петке да се видимо. Има само пет јексера. Бијо сам у Јамерици код мог тала. Јеродрум је близу Мораве. Јевропа је пострадала у рату.

Постјотација је ређа појава: Шта ћете ви, ђецо, туј?

7. Јотоване се доследно врши, али на јекавском терену имамо и облике новог јотованја: ђецца, ђед, ђетелина, ђевојка, виђи, нађерати.

8. Палатализације се такође врше, али се осећа тенденција одступања: Миодраге, дођ вамо! У републики Србији има доста воћа. Научијо је то у војски. Ради у задрути. Тој бољки нема лека.

Аналогним путем палатализацију имамо и у облицима акузатива плурала именица мушког рода, које се завршавају сугласницима **к**, **г**, **х**. Учители добро учу ђаце. Има ђаце учовњаце. Одвалио му бубрезе. Зна стране језице. Има нове опанце. Довео је сведоце. Зна многе проналасце. Купио је орасе.

9. Сугласник **ш** када се нађе у иницијалном положају речи испред сугласника **к**, **т**, **п**, прелази у африкат **ч**: чкола, чкембе, чкода, чтижла, чтап, чкрге, чпарање, чпорет.

10. Сугласничке групе **де** и **те** сливају се у **џ**: суџки, љуџки, граџки, хрваџки, свеџки, скоџки, браџки.

По
в
џ

11. Сугласничка група *пс* у неким речима даје *пц*: *пцето*, *пцетиште*, *пцује*, *лицпотиња* *уапцити*.

12. Сугласничка група *пч* прелази у *кч*: *појакче*, *бакча*, *бокчалук*, *пакче*.

Генетив плурала микропонима *Јазац* гласи уместо *Ласца* — *Лакца*, вероватно према имену потока *Лакчанице*, или према хипокористици *Лазо* — *Лако*.

13. Предлози *е* и *су* јављају се често као префикси испред глагола и именица и уносе најчешће социјативно значење. *Здоговорили смо се љуцки*. *Моји сукућани ме чекају*. *Сподокачимо се мушки*. *Сиграмо се воћенакице*. *Миона је сподизала децу сама*. *Ајде сад суздравље!* Он ве много спомаже.

У сантхију сугласник *с* прелази у *ш*: *Ш* њим нема шале. *Ш* њом се виђа на пјаци.

14. Звучни сугласници у финалном делу речи се десоноризују: *нарот*: *комат*, *гамат*, *зит*, *дут*, *прасат*, *водовот*, *зуп*.

15. Консонантске групе *ст*, *зд*, *шт*, *жд* у финалном положају речи елидују крајњи консонат: *То је новос дана*. *Оде мас у пропас*. *Приш га стрефила*. *Даж накваси поља*. *Узе ми цео гроз*. *Дај ми лис артије*.

16. Вокалне групе *ао*, *ео* и *ои* често се контрахују у финалном и медијалном положају речи. Везник *као* има неколико различитих облика: *ко*, *ка*, *ки* и *кано*. *Дерња се ко пошашуњао*. *Пребиће га ки јеге*. *Доби варбу ка булка*. *Прелетеше кано птице*.

Контракција вокала обично је на крају речи: *Ја отеро говеда и отишо на посо*. Он дошо и ома пошо. Такође и у средини речи: *Мимошли се гредом*. *Идем у једанес сати тобусем*.

17. Дисимилација сугласника такође је карактеристична појава: *волњак*, *пантим*, *песна*, *ковча*, *кућњи*, *Тавник*, *губно*, *оретњи*, *сумља*, *млого*, *земњани*, *недамно*.

18. Сугласник *д* често се елидује: *Тамо глеам*. *Ома дођи!* *Одјеном пропануше*. *Ако киша не пане*, *надрљали смо*. *Не тене да не слуша*.

19. Веома прогресивна фонетска појава је елизија слогова у аферези, медијалном и финалном делу речи: *Ако ош — ош*, *ако неш — неш*, *не зијај бадава*. *Јете мало црешања*. Он је телегентна персона. *Иду зајно*. *Каш да дођеш?* *Беш ти*, *од вамо*. *Куш ти*, *ома се врни*. *Мак се отале!* *Ош ли дијемо?* *Не мош јој наш ману*.

20. Метатеза гласова и слогова такође се може чути: *Мрамелада* је слатка. *Јоргут* је кисео. *Прафимерија* је на *ћошку*. *Рапаџик* је скуп. *Вође* је такше. *Оранцада* је ладна. *Сломило ми дете лабаво у купатилу*.

Наведене фонетске појаве могу се чути у говору старијих и нешколованих људи.

И низ морфолошких типичних особина карактеришу краљевачки локални говор.

1. Веома прогресивна појава је уопштавање наставка **ЕМ** у косим падежима сингулара речи са деклинацијом: По тем питању расправићемо на суду. Да биднемо зајно о Првем мају. Иди с милем богем! Брбљају о тем Симу ки клететуше. С онем малем Трифкетем »Звезда« би победила. Аперисана је од слепег црвцета.

2. На овом подручју, а под утицајем зетског говора веома је распрострањена појава употребе акузатива уместо локатива. Тако се уместо падежа мировања употребљава падеж правца и кретања: *Оста у село четир дана*. *Била је на ленгерско слимање*. *Прошле петке били смо у Бугутовачку Бању*. *Провео је три месеца у буару*.

3. Неке именице су промениле род, па и деклинацију: У писми ми стално прети. Сваке петке се виђамо. Купио сам неку панталону. Децама сам купила гумењаке. На дрвећима је снег.

По
вс
ба

4. Инструментал плурала има и краће облике: људма, очма, теладма, срцадма, словадма, ребрадма.

5. Уопштен је и наставак **ија** за збирно значење: дечија, сточија, мушкадија, женскадија, перјадија.

6. Краљевачки говор типичан је и према употреби заменичког облика мног, а ређе меном. Дошла је с моном локалем, а врзула се тобусем. Ош, ти, бре, с моном кући? С моном се дописуе из војске. С меном се ривље свуденакице. Оба ова облика су настала аналогним путем према облицима тобом и мене.

7. Овај говор карактерише и употреба акузатива уместо датива код личних заменица: Дај мене дуван. Шта је тебе накриво учињено мој Јово? Кад је мене било најтеже, он тебе даде леб.

8. Под утицајем зетског говора у активној су употреби енклитички облици личних заменица: **ни** и **ви** и **не** и **ве**. Облици **ни** и **ви** употребљавају се за датив плурала, а **не** и **ве** за акузатив плурала. Дајте **ни** ома паре! Видни **ни** жив и здрав! Пошто **ви** та делин? да **ви** дам нешто. Може да **не** у црно завие. Да **ве** мајно нешто приупитам.

9. Показне заменице мушког рода на крају речи елидидују глас **ј**: пошто артикулација тога гласа слаби: Шта **ти** ради она несрећник? Та **син** **ти** ваљано чељаде. Ова **сомун** лепо мирише. Она **ђаво** никем **не** да мира на овем свету.

10. Номинатив плурала личне заменице првог лица употребљава се уместо номинатива сингулара: За **име** ако нас питате, **ми** се зовемо Винојла. Шта **желите**, другарице? **Ми** искамо једну суцу да јемо. Јел **ти**, **дете**, **беше** из Лесове **вамилије**? **Јес**, **јес**, **ми смо**.

Такође и присвојна заменица плурала — **наш** — употребљава се уместо заменице мој. Чији је тај кајмак Ако **питаш**, то је **наш** **смок**, рече Видојко.

11. На овом подручју, а под утицајем говора Груже, погрешна је употреба облика инструментала сингулара код придевских заменица и бројева за облике косих падежа: У овим селу **све** је лепо. Дивимо се његовим јунаштву. О својим брату **нећу** да зборим. Дао је мојим сину **књигу**. На једним Турчину **није** било главе.

12. Придеви на овом региону одликују се према неким локалним облицима: неолинско светло, лепушњава ђевојка, такши посао, таза јаја, стајаће одело, зубски лекар, нервозно одељење, рлосан човек, спавајућа кола, несавесно стање, ленгерско слимање, гледан момак, зерли девојка, мајушно детенце, шлунтави Цвеле, свакоразни људи, крвзмочинско дело, мраморан човек, закрабуљени облаци.

13. Овај говор карактерише уопштени наставак — **ши** у компаративу и суперлативу: **високши**, **белши**, **црниши**, **такши**, **здравши**, **слабши**, **пунши**, **новши**, **скупши**, **највисокши** и **највисокчији**.

14. Бројеви и бројне именице имају неке фонетске особености: Једном сину купио »Вићу«, а другом трактор. Кроз четир дана **еве** ме туна. Једанајес **прасади** ми **лицца** ономлани. Двајес **кокошију** продадо. Дође пре петнес дана. Дај мене **триес** банци. **Не** дам да **ми** скикне **петоиљадарац**. Зна да **рачуња** до **иљаду**. Узе за **волове** милијун.

15. Глаголски облици у народном говору доста одступају од правилних облика књижевног језика.

Глагол бити има у презенту неколико облика: **буднем**, **бидем** и **биднем**. Ако **биднем** слободан, **еве** ме тунак. Кад **бидне** поноћ, **утули** се **лепетрика**. Чим **буднем** слободан, **доћ** ћу.

16. Помоћни глагол **хтети** има у презенту облике: **оћу**, а у 3. лицу плурала **оћеју** и у негацији **нећеју**, а према тим облицима и **можеју**, **чекаћеју**: **Не** знам **шта** **ћеју** **више**. **Нећеју** нас **слушат**. **Можеју** ли **доћ**? **Чекаћеју** нас у колима. Овај наставак — **ју** дошао је да **би** се облик плурала разликовао од облика 3. лица сингулара.

По
ве
ља

17. Глагол моћи у презенту поред правилног облика има и посебне облике: могаднем и могбудем: Ако могаднеш, поздравити тала. Чим могаднемо, вратимо се. Ако могбудеш (будеш могао) доћи на сабор. Оба ова облика имају значења футура егзактног.

18. Глагол јести у презенту има архаичне облике: јем и ијем као у нашој народној поезији (Шећер ију и ракију пију). Јем само лебац и лучец. Ђецо, оћете ли да ијете?

19. Глагол ићи у презенту такође има застареле облике: ијем, ијеш, ије: Морам дијем на операцију. Чекни дијемо зајено. Ја пристанем дијем ш њим.

20. Гласоски прилог садашњи има и облике: трчајући, писајући, плакајући, тучући, сечући, ковајући.

21. У 3. лицу презента плурала уместо наставка е неки глаголи имају наставак у: Деца ваљано учу. Не личу се. Вољу се и љубу. А неки глаголи уместо наставка — ју, због елизије сугласника ј, имају наставак у: Баћи слушау учитеља. Немау ни лечак земље. Играу се поваздан.

22. У 3. лицу презента плурала глаголи са инфинитивом на — ћи имају уопштен глас ч мада нема услова да се к палатализује: обучу, печу, сечу, тучу, вучу, свучу.

23. Облици имперфекта и аориста у живом приповедању прошлих догађаја у 1. лицу плурала елидују сигматско с као иницијалан глас личног наставка Једомо, пимо, играмо и чекамо те. Дођомо и ома се вратимо назад.

24. Инфинитив се често употребљава у краћем облику, који је остатак супина. Оћеш ме слушат? Е, ђецо, немоте нам замерит. Треба вршко узорат њиву. Узни, нећеш се кајат. Сад ћу те, Радојко, слагат.

25. Елизија гласова и слогова у глаголским облицима, а нарочито у императиву, честа је појава: Ите ома адвокату! Мак се отале! Јете, ђецо! Оте вамо! Чек малко! Диг се итро!

26. Типични глаголски облици, који се чују у разним говорним ситуацијама, дају посебну боју овом локалном говору: микни се, метио, сретно, рачуња, писуће, учињело, ђадијак, ђедох, изводите, пушћај, скиће, глумео, бежаду, говораду, предичну се, дојаша, презивљу, рођевау, препаз, бегају.

Посебно обележје дају овом говору прилози као веома развијена категорија речи са најразноврснијим облицима. Већина прилога има читав низ партикула. Илустрације ради узмимо само један прилог за место — овде—, који на овом терену комуницира у следећим облицима: овден, овдена, овденак, овденак, овденацице, вој, војна, воде, вођ, вође, вођена, вођенак, вођенаке, вођенакице.

Остали карактеристични прилози за место су: онденакице, тамонаке, долнакице, горнакице, гредом, мимогред, отале, откале, свуденаке, одоздонаке, вамонаке, свуденакице.

Прилози за време су: Не могу ноћи да спавам. Посенак га турим у чорапу. Саденак је добро. Синој сам му заљуптио шамарчину. Смириће се једнама. Јученаке ми се врату човек Ономлани удадо черу. Ономаденак долази марвењак. Отоич сам га сретно.

Прилози за начин и количину: Беше страобално у рату. Изутра је такше било радит. Он то санаћи (тобоже) не зна. Радим ти ја то мојски. У вабрику мајно зарађује. Он се најако озледио. Говори изистински. Уради то назинат. Оћемо л зајно. Да продам лечек смока. Поштенски сам радио. Нема сира нилек. Он из првке скочи у Мораву. Једнама сам га тужио и морем потекар. Чек да испежк прерачуњемо. Бољена да је завела очи у мараму и скочила у Мораву, но што је пошла за тог клемпа из Цветака.

Предлози се углавном добро употребљавају, само и код њих имамо елизију: Међ нама се све свршено.

По
ве
ља

И везници се правилно употребљавају са елизијом, или без ње: Д идемо ома кући. Д узмемо кованице. Д одемо у чаршију.

Ипак карактеристични су везници: тер, каденак, канда, дела, но: Гледа ме тер ми се руга. Раде канда (као да) су пијани. Обрадова се каденак чу да ћеш доћ. Частифу ве дела (ако) урадите добро.

Узвизи се често употребљавају у живом казивању догађаја и дају емоционалност и динамичност стилу. Они исказују психолошка стања саговорника, појачавају драмску ситуацију, а некада, пак, то су обичне узречице, поштапалице. Ономатопеје често замењују глаголске облике добијајући функцију предикативности у реченици. У лизу узвичних израза често се чују: Јој мене, не знам шта да радим с оном блесавим човечином. Ејвала, човече баш си побудалио. Ајме мени, болан, шта учини! Ај, море, дијемо кући. Ада, шта се посленак зби? Ију, Милосија, ја изгоре од жеге! Ован све виче: Бее! Срце ми чини: динге-банге-динге. Заболе ме грло викаући: »Ррр, оди, на! Он ти мене, бре, трес шамар, али ти га и ја опучим преко лабрње. Моја нана само викне: »Лакси' и крава стане као укупана. Тале викне »Љук!« и теле опусти виме. »Киш!« — рокну баба крмачи »Ујсту« (назад) нареди Милојица Шароњи. Ја певаљки црвендаћа, а она мене цмок-цмок. Или ча, или бу.

Лексика краљевачког говора веома је богата локализмима провинцијализмима, архаизмима, турцизмима, пејоративима, плеоназмима, деминутивима, хипокористичима, паронимима и читавим низом деформисаних речи.

Прави су локализми: тале, лика, вантупило, беслемаћ, пуоник, цабалебарош, шокња, куштра, ламбара, ланга, липсаћ, кусољак, жажалица, гареп, накарет, семестреније, таловина, назувице, гицо, сурцо.

И необичних глагола има у изобиљу: пресевити, повантрзати, окопистити, ривљати, шињувати, разопутити, причврљити, нашмрцати се, раслучити, уалити се, поначукнути, цакати, цапнути, повантупити, прекустурити, крљосати, проментулисати, оковрљати се, сковрчити, затракивати, цвањкати, понашуњати, очвантати, вегнути, обалити, домунђавати, чапљизграти, сапити, нацвргуљати, базврзати, заждити, повиљети, утревњити, мапирати, достоверити, исталачити, багламати, бастати.

Многе речи су деформисане тако да изазивају подсмех: атреса, гиометар, кумпир, полетика, биоскуп, витамини, лемузина, лепетрика, перинач, померанца, чикулада, провисор, шићер, зитин, јоргут, доктор, вузбал, аперација, отомен, мумуруз, намернице, забалиште, грамофор.

Краљевачки говор је зачињен и многим турцизмима: чорапа, кулук, чесма, кундак, папуче, сат, сомун, чакпире, чаршија гајтач, мана, сабајле, пешкир, буразер, компшија, кашија, ћуприја, белај, муштерија, муштикла, сокак, башка, бајаги, ама, ћа, боза, јелек, тепсија, башта, кајмак, кашика, торбак, шегрт, чардак, ајдук, целат, вересија, дирек, конак, пазар, пада, зијан.

Демунитиви и хипокористичи су такође у честој употреби: Ошо у чаршију да сврши неке послите. Да окопамо наше њивче. Има у мираз само једно ектарче. Запалило му се плућно марамче. Накривио неко капче. Одо у мое селанце. Боли га слепо цревце. Обукла неко сукњиче, кусољак од једне педе. Јел, прикац, оћемо л кући? Шта ти ради оно девојче — плавојче? Мој тале и ликица ме дали у школу.

И аугментиви, као и пеоративи могу се често чути: човечина, дрипоња, трбоња, чкембоња, лабрња, очурина, мајчетина, пакчиште, лоцара, ламбара, увијуша, намигуша, потркуша, чулавко, медведуша, жентура, кромпируша.

По
ве
ба

Динамична нарација проткана је покадкад псовкама, заклетвама, клетвама, прекорима. Очију ти! Сунце ти калајисано; Душе ти и крста, Бог те мазо. Овога ми сунца, Сведога му његовог! Деце ми и краве Јулке! Ђаво га однео! Бог да га не убије! Е, вала онем Вишњем! Тако ми два окета, јаја су таза. Тролетница га уватила! Гром те спалио! Чума га чукнула! Кува га изела! Приш га стрефила!

Од језичко-стилских изражајних средстава у живој је употреби поређење, које је оригинално и одговара амбијенту у коме живе саговорници. Залете се ка јуне у плас. Подврсну ки кљусе у тору. Ривљу се варошки људи ко говеда. Куд си навро ка теле пред руду. Само блене ки марва. Дрктала сам ки теле на киши. Сува ки трска крај Мораве. Девојка је лепа ко упис. Утопио се ки миш у расолу. Добар ка лебац. Убибила се ки да је оклагију прогнула. Она моа сна лежи ка крава. Врисну ко да га је обад пчио. Ђрбљају о девојци ки клеветуше. Врти се ки бува у бачви. Пијан ко земља. Зинуле ки кленице. Кашље и кркла ко сипљив коњ. Лешкари ко цукац у ладу. Неки чупавци се тресу и вичу ко да ји је струја уватила.

Покадкад у том локалном говору има и метафоричног изражавања. Тужио ме пас (сусед) судији за окршаје. Д идем да купим пању за ону моју штенчад (децу). Да видим шта је с оном моем ждрепцем (сином). Шта ради у кавани она твој дембел (муж)? Доведе неку беопрадску врцу (девојку). Удаде л оно твоје цгепче (девојче)? Што остави жену и оне твоје мале кукавчиће (децу)? Ја му реко: »Медведе једац, што се ривљеш. »Уцмекате ме она моја багрљива, цандрљива бештија, она вештица што ми младос загорча. Неш више у моју кућу, празно буре, багрљане, кљакавко и смрдљивко. Боље да сам родила камен, па да га метнем у вотњак да се пракци чешау од њега, но што роди ђавола.

Антропонимија

На овом говорном подручју, у околним селима, типична су мушка имена: Милојица, Радојица, Живојко, Тимогије, Тикомир, Кранислав, Милоје, Никодије, Станмир, Стаменко, Каменко, Раденко, Цветко, Петројко, Милојко, Радисав, Милисав, Манојло, Драгојло, Вилотије, Животије, Страјин, Милашин, Пепрашин, Игрутин, Милутин, Вујица, Грујица, Добрица, Љубинко, Милинко, Спасоје, Златоје, Јоксим.

Под утицајем зетско-сјеничког говора преовлађују скраћена хипокористичка имена са наставком о: Васо, Саво, Јово, Крсто, Мило, Боро, Будо, Грујо, Спасо, Момо, Драго, Страјо, Војо, Перо, Ђоко, Љубо, Симо.

Имамо и низ правих хипокористика: Цвеле, Жиле, Рале, Боле, Јоле, Столе, Страле, Тиле, Крле, Преле, Риле, Спале, Коле, Вуле, Ђоле, Неле, Дуле, Среле, Желе, Толе, Лале, Луле.

На овом терену доминирају патроними, који су сграђени на основу наведених имена и са наставком —ић, али има и доста презимена, која се завршавају наставком —ац, а најчешће нам откривају место или терен откуда су се њихови преци доселили. Такви су патроними: Новоселац, Вујанац, Рудинац, Сочанац, Липовац, Шекуларац, Пенгерац, Наупарац, Биорац, Ибровац, Пазарац, Пожежанац, Стреларац, Трнавац, Богавац, Точиловац, Камидорац, Левајац, Барловац, Косовац, Корићанац, Подгорац, Ерац, Плешинац, Рсовац.

Нешто је мањи број патронима са наставком —ин: Гочанин, Грачанин, Бањанин, Каличанин, Лужњанин, Парезанин, Книћанин, Вујашанин, Рудњанин, Беловођанин, Лишанин, Дубљанин, Бркушанин, Боровњанин, Попаречанин, Кошанин, Боћанин.

У низу женских имена често се могу чути: Миљојка, Миленија, Милосија, Петрана, Петкана, Петрија, Петројка, Живојка Станојка, Здравка, Винојла, Легојка, Лепава, Лепо-

сава, Радушa, Ангуша, Стевка, Горица, Живана, Косана, Младена, Перка, Перуника, Дринка, Дренка, Новка, Станика, Милунка, Радунка, Бисенија, Танкосава, Стојка, Борика, Цајка. Наравно и ова имена употребљавају се и хипокористично: Мила, Стана, Цана, Коса, Биса, Рада, Лепа, Алија, Боса, Вана, Ката, Каја, Соја, Нера, Круна, Љуба, Боја.

Ово би биле само неке типичне особине локалног краљевачког говора, који активно комуницира у околним равничарским, а нарочито у брдским селима. Те карактеристичне језичке црте могу се чути у говору старијих и нешколованих људи, а што је донекле забрињавајуће те језичке црте могу се каткада чути и у говору средовечних људи и жена, па и у говору школске омладине. Особито су типичне фонетске, морфолошке и лексичке грешке. У граду тих особености има много мање, али се каткада чак и школованом човеку »омакне« у виду лапсуса, или из незнања нека грешка те врсте: сво село, здоговорили смо се, на две мeste, извинуо се, руководиоц, оделење, вишљи, украђен, вакционисати, ивентар, ескурзија, фијока, у тачци, орјентација, сечу, печу.

Краљевачки говор ни до данас није описан, једино је део тога говора, укључивши Врбу, Подунавце и Врњце, 1893. године само делимично описао наш филолог Љуба Стојановић. Он је углавном изнео неколико типичних језичких особености косовско-ресавског говора.

Суседне говоре описали су: др Михаило Стевановић — Источнопрногорски дијалекат 1935. године, др Данило Барјактаревеић — Новопазарско-сјенички говор 1958. године и др Игрутин Стевовић — Шумадијски говор у Гружи 1969. год. Нове прагоце очекује обиман студијски рад на изучавању краљевачког говора.

Крста В. Љубеновић

Литература:

Др Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1905.

Љубомир Стојановић, *Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnci im Kruševacer Kreise*, Wien, 1903.

Др Михаило Стевановић, Источнопрногорски дијалекат, Београд, 1935. године

Др Данило Барјактаревеић, Новопазарско-сјенички говор, Београд, 1958. године

Др Игрутин Стевовић, Шумадијски говор у Гружи, Београд, 1969. године

Др П. Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад, 1956. године

Др Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик, Београд, 1964. године